

CANDAROĞLU İSMAİL BEY VE HULVİYYÂT ADLI ESERİNDEKİ “FİTİR SADAKASI” BÂBİ

Nail Karagöz*

Candaroglu Ismail Bey and the Chapter of “Fıtır sadakası” in his Book Entitled *Hulviyyat*

In this study, we mainly handle (deal with) the life and historical personality of İsmail Bey, who was the latter leader of Jandarids Dynasty (Principality of Jandar), that prevails Anatolia. İsmail Bey lived between about h. 8222/m. 1419 and h. 884/m. 1479 . He participated in the conquest of İstanbul with his army and between 1442-1461 , he governed his principality until Jandarids came under domination of Ottomans. In 1479 he died in Filibe.

Jandarids accessed level of development in economy, culture and especially in science in the period of İsmail Bey. In our study, we also included examples showing how much importance İsmail Bey gives to science. The importance he gave to science and scientists has been found out thanks to not only institution of public utility he had got built in Kastamonu and in other terrains belonging to the Dynasty , but also thanks to history books on the related period and the Vakfiyes (foundation certificates).

One of the points which makes him different from others as a head of the state is his identity as an author. In aspect of Islamic law, assessing the work of İsmail Bey which is called Hulviyyat and belongs to fıru-ı fikh , is another subject of this study.

“Hulviyyat” written by İsmail Bey, has been assessed in aspect of Islamic law collections and come to the conclusion that “fatwa” (Islamic religious law) might be the first Turkish work. In order to analyze the work in details, “Fıtır Sadakası” has been covered to current letters and sources of verse and hadiths included in the text has been identified.

Giriş

Candaroğulları Beyliği, Anadolu'nun kuzeybatısında Kastamonu ve Sinop civarında, yaklaşık 13-15. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş bir beyliktir. Beyliğin, hükmettiği bölgede gösterdiği, özellikle kültürel ve ilmi faaliyetler dikkatlerden

---

* MEB- Adana Ramazanoğlu Orta Okulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni / e-mail: nailkaragoz@mynet.com

kaçmamaktadır. Candaroğulları beyleri, kendi adlarına eserler telif ettirmişlerdir. Bunun yanı sıra beyliğin son beyi kabul edilen Ebu'l-Hasan Kemalettin İsmail Bey (v. 884/1479) bizzat eser veya eserler kaleme almıştır. Şimdilik sadece bir eserden söz edebiliyoruz.¹ Onun, *Hulviyyât* adını taşıyan bu eseri, fıkıhın fûrûuna aittir. Namaz, oruç, hac, zekât, kurban ve fitır sadakası gibi ibadetlere ait hükümler içerir.

Çalışmamız, İsmail Bey'in ilmî şahsiyetini ve eserini daha yakından tanıma ve fıkıh ilmi açısından bir değerlendirmesini yapma amacını gütmektedir. Bunun için İsmail Bey'in hayatını kısaca ele aldıktan sonra mimarî ve kültürel eserlerinden ve bunlar için hazırladığı vakfiyelerinden hareketle ilmi şahsiyetini ortaya koymaya çalıştık. Diğer bir amacımız *Hulviyyât*'ı tanımak olduğundan önce eserin fıkıh te'lifâtı içindeki yerine göz attık.

Hulviyyât'ı biraz daha yakından tanımak için Fıtır Sadakası bâbına burada yer verdik. Bunun için 37 Hk 3714 arşiv numaralı nüshayı takip ettik. Ancak nüshada harflerin ve kelimelerin yanlış yazımı yanında diğer nüshalarla kıyaslandığında bilgi yönünden de birçok eksiklik tespit ettik. Bazı kelimeler hiç yazılmamıştı. Bazıları ise anlamı içinden çıkılmaz şekilde yanlış yazılmıştı.

Bu nüshadaki eksiklikleri 37 Hk 3050 nüshasından tamamlamaya çalıştık. Onda da eksiklik veya anlamın anlaşılmasında güçlük bulunan yerlerde 22 Sel 4948 arşiv numaralı nüshadan yararlandık. Bugün anlaşılması ihtisas gerektiren bazı kelimelerin anlamlarını dipnotta belirttik ve orijinal yazılışlarına yer verdik. Ayet, hadis ve Arapça ibare alıntılarını koyu harflerle verdik. Sayfa başlarını 3714 ve 3050 numaralı her iki nüshaya göre de kaydettik. 3714 numaralı nüshanın sayfaları numaralı olduğundan sayfa başlarını hem fotoğraf pozunun numarasıyla hem de orijinal numarasıyla yazdık. İlk verdiğimiz pozdaki numarası, ikincisi ise orijinal varak numarasıdır. 3050 ve 4948 numaralı nüshaların ise yalnızca poz numaralarını verdik. Me'seleleri satır başı yaparak takibini kolaylaştırmayı amaçladık. Kaynak olarak kullanılan kitap isimlerini italik harflerle yazarak bunlara dikkat çekmeğe çalıştık.

1-İsmail Bey'in Hayatı

Kuzeybatı Anadolu'da kurulan Candaroğulları Beyliği, döneminin ilme ve kültüre en fazla önem vermiş beyliklerinin başında yer alır. Bu beyliğin neredeyse bütün beyleri, yörelerindeki ilim ve kültür faaliyetlerine katkı sağlamış ve halkın bu yönlerden gelişmesi için çaba sarf etmişlerdir. Candaroğulları Beyliği'nin son beyi olan İsmail Bey sayesinde yukarıda sözü edilen ilmî ve kültürel faaliyetler zirve noktasına ulaşmıştır.

¹ Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi'nde İsmail Bey'e ait olduğu belirtilen *Tefsîru'l-Mumecced* isminde Arapça bir eser kayıtlıdır. Bu eser, aidiyetinin tespiti ve üzerinde yapılacak diğer çalışmalar için araştırmacıları beklemektedir. Bkz. 37 Hk 3651/2, 103b-141b.

İsmail Bey, Kemalettin unvanı yanında Ebu'l- Hasan künyesi ile de tanınır. Arap an'anesi üzere ilk doğan oğlunun adı Hasan olduğundan künyesi Ebu'l- Hasan'dır. Yüksek karakterli büyük bir şahsiyettir. İsfendiyaroğulları ile Osmanoğulları arasında kurulan akrabalık bağlarında onun da adı geçmektedir. II. Murat'ın kızlarından ve Fatih Sultan Mehmed Han'ın ablası Hatice Sultan ile evlendiğinden Fatih Sultan Mehmet'in eniştesidir. Bu nedenle Osmanoğulları'na İsfendiyaroğulları'ndan damat olan altıncı kişidir.²

İsmail Bey'in doğum tarihi ile ilgili en önemli bilgi Şeyh Bedreddin'in Menâkıbname'sinden öğrenilebilmektedir. Menâkıbname'ye göre Şeyh Bedreddin Kastamonu'ya geldiği sırada İsfendiyar Bey'in bir torunu doğmuş olduğundan, Şeyh Bedreddin bu çocuğun adını "İsmail" koymuştur ki bu çocuk İbrahim Bey'in oğlu İsmail Bey'dir.³ Buna göre İsmail Bey, hicri 822 Cemaziyevvelinde (Miladi 1419 Haziran) doğmuştur.⁴ Bu bilgiyi başka tarihçiler de teyit etmektedir.⁵

İsmail Bey'in ilme olan tutku derecesindeki düşkünlüğü ve kendisinin de kitap yazacak kadar ilme vukûfiyeti, küçük yaştan itibaren kuvvetli bir ilmî eğitim aldığıının göstergesidir. Ancak hocalarının kimliği ve eğitiminin diğer ayrıntıları hakkında mevcut kaynaklarda ne yazık ki doyurucu bilgi bulamıyoruz. Verilen bilgiler de varsayım ve tahminlerin ötesine geçememektedir. Şer'iye sicillerine dayanarak hakkında müstakil bir eser kaleme alan İhsan Ozanoğlu, onun ilmi eğitimi hakkında şunları söylemektedir: "Kemalettin Bey soydan hükümdar olduğu gibi yine soyundakiler gibi ilim ve irfan temsilcisi olarak yetiştirilmiştir. Babası İbrahim Bey, bu çok zeki ve sempatik oğlunu düzenli bir öğretime ve eğitime tâbi tutmuştur. Bu maksatla İbrahim Bey, küçük İsmail'i devletçilikte, idarecilikte, askerlikte, ilimde ve her sahada kudretli bir varlık olabilmesi için özel hocalar ve eğiticiler görevlendirmiştir..."⁶ Burada İhsan Ozanoğlu'nun dikkat çektiği bir husus önemlidir. İsmail Bey'in soyu ilme ve çocuk eğitimine son derece önem veren seçkin insanlardan oluşmaktadır. Sözelimi büyük babası İsfendiyar Bey, oğlu Tacettin İbrahim Bey'in yararlanması için satır arası tefsir türünde "*Cevâhîru'l-Esdağ*"⁷ adlı eseri yazdırmıştır. Bu denli ilme düşkün bir kişinin, torunu İsmail Bey'in yetiştirilmesine de önem verdiğini tahmin etmek güç değildir.

İsmail Bey'in hocaları arasında Fethullah Şirvanî'nin bulunduğunu bilmekteyiz. Eğitimini Orta Asya'nın meşhur âlimi Kadızâde'nin yanında tamamlayarak, II. Murad devri sonuna doğru Anadolu'ya gelmiştir. Osmanlı ülkesine geçmeden

2 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, I-II, Ankara 1996, II, s. 84.

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 129, 3. dipnot, Menâkıb-i Şeyh Bedreddin'den alıntı. (Bu eser bundan sonra "*Anadolu Beylikleri*" olarak yazılacaktır.)

4 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 135, Menâkıb-i Şeyh Bedreddin, Babinger tab'ı, s. 78'den naklen; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, s. 100. (Dipnotta şu bilgi var: Bk. Menâkıb. Babinger nşr, s. 70)

5 Öztuna, eserinde İsmail Bey'in 1419 Haziran'ında doğduğunu, hem de 1461'de Fatih'in Sinop'u aldığı sırada Fatih'in 29, İsmail Bey'in 42 yaşında olduğunu bildirmektedir. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, s. 84.

6 İhsan Ozanoğlu, *Kastamonu'un Yetiştirdiği Meşhur Adamlar, Candaroğulları, (İsmail Bey)*, Kastamonu 1959, s. 4. (Bu eser bundan sonra yalnızca "*İsmail Bey*" olarak yazılacaktır.)

7 Eserin bazı yazma nüshaları için bkz: 25 Hk 23924; 26 Hk 610-611; 06 Hk 315; 06 Hk 4306(a); 45 Hk 3179; 50 Damad 390; 26 Hk 611; ayrıca bu eserin tenkitli neşri için bkz: Ahmet Topaloğlu, *XV. Yüzyıl Başlarında Yazılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi*, İstanbul 1976-78.

önce Kastamonu'ya gelen Şirvânî, Candaroğlu İsmail Bey'den büyük itibar görmüştür. Kastamonu medreselerinde bir süre müderrislik yapmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.⁸

İsmail Bey, İbrahim Bey'in büyük oğlu olduğundan babasının vefatı üzerine 1442 Mayıs sonlarında Candaroğulları'nın başına geçmiştir.⁹ İstanbul'un fethi sırasında İsmail Bey, II. Mehmed tarafından şehri sulhen teslim etmesi için Bizans İmparatoruna elçi olarak gönderildiği gibi,¹⁰ birliğinin başında İstanbul'un fethinde bizzat bulunmuş, maddi ve manevi zaferi ve tecellileri müşahede etmiştir.¹¹

Candaroğlu Beyliği Osmanlılar tarafından savaşız olarak ele geçirilmiştir (1461). Bu sırada Sinop'ta bulunan Fatih Sultan Mehmet, huzuruna kabul ettiği İsmail Bey'i ikram ile karşılamış ve gönlünü hoş tutmasını istemiştir. İsmail Bey ise Fatih'in askeri hakkında şöyle düşünmektedir: "Biz Sultan Fatih'in ordularına iki cihetle karşı koyamayız. Birincisi o, İstanbul'un fethinin müjdelendiği ulu hakandır. İkincisi, onun askeri İslam askeridir. Onlara kılıç çekemeyiz."¹² Şurası muhakkak ki İsmail Bey, elinde birçok imkân olmasına rağmen İstanbul fatihi bir komutanın ve askerinin karşısına çıkıp da iki tarafı da Müslüman Türk olan milletin askerlerinin kanlarını dökmek istememiştir.

Beyliğinin Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra İsmail Bey, kendisine verilen Bursa Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar taraflarına gitmiş, daha sonra ise kendi isteğiyle Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilmiş ve kendisine Filibe'de dirlik verilmiştir.¹³ İsmail Bey hayatının geri kalan kısmını Filibe'de geçirmiş ve burada 884/1479'da vefat etmiştir.¹⁴ Filibe'de kendi yaptırmış olduğu Bey Mescidi-İbn Kâsım adı ile anılan mescidin yanındaki türbesine gömülmüştür.¹⁵

2-İlmi Şahsiyeti ve İlme Verdiği Değer

İsmail Bey, maddi kalkınma yanında manevi kalkınma çalışmalarını hiçbir zaman ihmal etmemiş, özellikle eğitim işlerine çok büyük önem vermiştir. Çocuk-

8 Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, Tab'hâne-i Âmire, İstanbul 1269/1852, s.125; Fethullah Şirvanî'nin Kastamonu'ya gelerek, İsmail Bey'in hürmet ve teveccühüne mazhar olup, bizzat İsmail Bey'e ders veriş ve özellikle matematik ve astronomi sahasındaki Semerkand okulunun birikimini Ali Kuşçu ile birlikte Anadolu ve İstanbul'a aktardığına dair bilgi için bkz: İhsan Fazlıoğlu, *Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Arkaplanı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu*, www.ihsanfazlioglu.net, s. 47, (19.10. 2011 tarihli erişim).

9 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 135.

10 Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, s. 84.

11 Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultanî Adlı Eseri Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*, Kastamonu, 1988, s. 47; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, s. 84; Fatma Gürgözeler, *Candaroğulları Beyliği'nde İlmî ve Kültürel Faaliyetler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 84.

12 Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultanî Adlı Eseri Üzerine Notlar", s. 47.

13 Necmi Hamamcıoğlu, *Hulviyyât-ı Şahî Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, giriş bölümü.

14 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 14.

15 Talat Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi*, I, Kastamonu 1935, s. 152. Yukarıdaki bilgiyi veren Talat Mümtaz Yaman, dipnotta İsmail Bey'in Filibe'deki türbe ve mescidinin 1. Dünya Savaşı başında Bulgarlar tarafından yıkıldığını ve yerlerinden "Glavna Ulitsa" denilen büyük bir cadde geçirildiğini söylemektedir.

ların eğitim ve öğretimine hizmet edecek eğitim kurumları oluştururken halkın kültür ve sosyal hayat seviyesini yükseltmeyi bir zaruret olarak ele almıştır.¹⁶

İsmail Bey, zamanında en küçük bir sürtüşmeden dâhî çekinmiş ve sükûn içinde geçen hayatını, Kastamonu'nun imarına, ilim ve fennin yükselmesi ve ilerlemesi yolundaki hizmetlere hasır ve tahsis etmiştir. Bu sebeptendir ki onun devrinde Kastamonu, en ileri bir ilim şehri olmuş ve hatta bu şöhreti, hükümdarın ölümünden sonra bile yıllarca sürüp gitmiştir.¹⁷

İlim ve sanat adamları yetiştirmek için medreseler ve kütüphaneler açmakla kalmayan İsmail Bey, maddi desteklerde bulunmak ve türlü imkânlar hazırlamak suretiyle onları verimli birer irfan kaynağı haline getirmiştir. Hatta telif ve tercümelemlerde müellif ve mütercimlere bizzat yardım etmiştir.¹⁸

Ozanoğlu'na göre zamanının en yüksek ilim adamlarını etrafında toplayan İsmail Bey, sistemli ve metotlu çalışmış, bu konuda bugünün dahi ilmi zihniyetinden daha üstün bir titizlik göstermiştir. Mesela Buhârî'nin ve Müslim'in Câmiu's-sahih'lerini istinsah ettirdikten sonra otoriter bir uzman başkanlığında özel bir ilim heyetine bu eserleri asılları ile karşılaştırarak okutmuş ve en ufak bir hataya yer verilmemesi için çaba sarf etmiştir. Her biri meşin muhafazalar içine konulan telif ve tercüme eserler, halkın yararına sunulmadan önce mutlaka o ilmin veya sanatın erbabı tarafından incelenmiş ve hata olmadığına dair notlar ve imzalar kaydedilmiştir. Bu notlar veya sonuçlar Türkçe olarak yazılmıştır. Özellikle hadis kitaplarının sonunda, "İşbu eser Muhammedü'l-Mısrî tarafından okunmuş ve hatasız olduğu görülmüştür." şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Tefsirle ilgili eserlerde ise daha geniş bir tahkik faaliyeti göze çarpmaktadır. Usul, fıkıh, akaid... özetle ilmin herhangi bir şubesine ait bir eser telif veya tercüme edildiği zaman, İsmail Bey'in bu eseri okuduğu gibi alanın uzmanlarına da okuttuktan sonra genel değerlendirmeye sunduğu, Kastamonu Kütüphanesi'ndeki yüzlerce eserin açıklamalarından öğrenmek mümkündür.¹⁹

16 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 5.

17 Yaman, *Kastamonu Tarihi*, I, s. 152.

18 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 6; İsmail Bey ve ondan önceki Candaroğulları Beyleri adına değerli eserler kaleme almıştır. İsmail Bey adına Kastamonulu Ömer bin Ahmet'in *Risale-i Münşiye* adlı yedi kıraate dair Türkçe tecvidi ile Yunus bin Halil'in *Mi'yari'l-ahyar ve'l-esrar* adlı Türkçe tasavvuf kitabı bulunmaktadır. Bkz: Abdulkadiroğlu "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultanî Adlı Eseri Üzerine Notlar" s. 45; Yine İsmail Bey'in emriyle yapılmış mütercimi bilinmeyen bir *Kimya-yı saâdet* tercümesi vardır. Bkz: www.eflani.com/candaroglu.htm, (17.09.2011 tarihli erişim); Candaroğulları Beyliği döneminde yazılan diğer eserler şunlardır: 1-Allâme Kutbüddin Mahmud b. Me'sud Şirazi, 709/1309'da *İntihab-ı Süleymani* adında *İhyâ'u'l-ulûm*'un Farsça muhtasar tercümesini Süleyman Paşa adına yazdı. 2-Süleyman Paşa'nın kardeşi Yakup Beyin oğlu Adil Bey'in oğlu Celaleddin Bayezid (Kötürüm Bayezid) adına 763/1361'de tercüme edilen 3000 küsur beyitli Kastamonulu Şa'zî'ye ait *Makel-i Hüseyin Mesnevisi*. Bu eser, bilinen ilk müstakil Makel-i Hüseyin'dir. 3-İsfendiyar Bey'in, oğlu İbrahim Bey'in çocukluğunda okuması için *Cevahiru'l-esdaf* adında Türkçe bir Kur'an tefsiri. Bu tefsirin, dil çalışmaları bakımından da önemi büyüktür. 4-İsfendiyar Beyin oğlu Hızır Çelebi adına *Mir'acnâme*. 5-Kasım Bey adına *Hülasatü't-tıb*. 6-İsmail Bey'in emriyle kaleme alınan kıraat-ı seb'aya dair *Risale-i münciye*. 7-İsmail Bey adına tasavvuftan *Mi'yârü'l-ahyar ve'l-esrar* ismiyle Yunus b. Halil tarafından telif olunan eser. 8-İsmail Bey namına Sinoplu Halil oğlu Mü'min'in kaleme aldığı göz hastalıklarına dair *Miftahu'n-nur ve hazâinü's-sürûr* isimli eser. 9-Bayezid oğlu İsfendiyar Bey adına yazılmış, yazarı meçhul bir *Tezkiretü'l-evliya*. Nüshasının Raif Yelkenci'de olduğuna dair A. Sırrı Levend'in Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinin 440'inci sayfasında bilgi vardır. 10-İsmail Bey'in bizzat kaleme aldığı İslam Hukuku, Hanefî fıkımın fûrûundan Türkçe *Hulviyyât* adlı hacimli bir eser. Bkz: Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultanî Adlı Eseri Üzerine Notlar", s. 44-45.

19 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 6.

İsmail Bey'in Türk diline katkıları ise en fazla takdiri ve hayranlığı hak eden taraflarından birisidir. İsmail Bey, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Her iki dilde de gayet fasih konuşabilmektedir. Zaten Arabistan ve İrandan gelmiş olan ulemanın ilk anda hayretini çeken konu da İsmail Bey'in bu dilleri ana dili gibi konuşması olmuştur. İsmail Bey Arapça ve Farsça'yı bu kadar iyi konuşmasına rağmen zorda kalmadıkça bu dillerde konuşmamış, himaye ettiği âlimlere eserlerini Türk dili ile yazmalarını tavsiye etmiştir.²⁰

İsmail Bey ulema ve fuzelaya ziyadesi ile sevgi ve hürmeti olduğundan, onları da ailesinin bir ferdi gibi görmüş ve bunu çeşitli vesilelerle göstermiştir.²¹ Mesela, kendisi için yaptırdığı ama defni nasip olmayan Kastamonu'daki türbesindeki, 1456 tarihli kitabesi olan lahit, Alâeddin Ali'ye aittir. Seyyid Alâeddin Ali Âcemi ismiyle meşhur âlim, Seyyid Cürcanî'nin talebesidir. Kemalettin İsmail Bey'in hayranı olarak Acemistan'dan (İran) kalkıp Kastamonu'ya gelmiş, bir aralık Bursa Yıldırım Medresesi'nde müderrislik etmiş ise de tekrar İsmail Bey'in yanına dönerek ömrünü burada tamamlamış ve İsmail Bey tarafından çok sevildiği için kendi türbesine defnedilmiştir. Yine 852/1448'de vefat eden ve kendisi için "âlimlerin ve büyüklerin iftihar kaynağı" vasfının kullanıldığı²² Bektaşoğlu Safiyyüddin Efendi de aynı türbede medfundur.²³

Âlimlere verilen bu yüksek itibar sayesinde Kastamonu kısa zamanda bir ilim merkezi halinde gelmiştir. İsmail Bey, Niksarlı Muhyiddin Mehmet için hem bir medrese inşa ettirmiş, hem de medresedeki kütüphaneye şer'î ve aklı ilimlere dair üç yüz kitap vakfetmiştir.²⁴

İsmail Bey, kendi mülkünün sınırları içinde yol, köprü, kışlak, daire, mektep, medrese, kütüphane, cami, mescit, kervansaray, han, hamam ve çeşme gibi muhtelif ve çok sayıda tesisler yapmış ve memleketini komşu devletlerin ülkelerinden daha üstün bir medeniyet merkezi haline getirmiştir.²⁵ İsmail Bey'in yaptırdığı

20 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 8.

21 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 26.

22 Fazıl Çifci, *Candaroğlu İsmail Bey Şahsiyeti ve Eserleri*, Kastamonu 1996, s. 22.

23 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 26.

24 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 144; Candaroğlu İsmail Bey'in kurduğu genel kütüphane çapında bir tesis Anadolu Beyliklerinden hiçbirinde yapılmamıştır. Bu kütüphane için "Anadolu Beylikleri devrine ait tek genel kütüphanedir" denilmektedir. Bkz: Mustafa Yazıcı, "Selçuk Türklerinde ve Beylikler Devrinde Kütüphaneler", *Kütüphanecilik Aylık Meslek Dergisi*, Aralık 1972, Sayı: 5, Ankara 1972, s. 12; Diğer yandan İsmail Bey'in, ilme verdiği değeri âlimlere sunduğu maddî imkânlardan da anlamak mümkündür. Mesela Taşköprülüzâde, atıyye ve ikramiyeler, buğday ve arpa gibi arazi geliri tahsisatı hariç günde 80 dirhem gümüş ücret almıştır. Osmanlı Devleti o devirde kendi medreselerindeki ulemanın neredeyse hiçbirine bu kadar dolgun bir ücret vermemiştir. Bkz: Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 8; Yine Mevlâna Halil Hayrettin'e Osmanlıların en yüksek müderrise verdikleri yevmiye kadar maaş tahsis ettiği de görülmüştür. Bkz: Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 228.

25 Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 14; İsmail Bey'in oluşturduğu tesislerden bir kısmı şu şekildedir: 1.Kastamonu'da "Küçük imaret" denilen cami, medrese, kütüphane ve imaret. 2.Kastamonu'da bir kervansaray, 3.Sinop'ta Demirli Mescid karşısında çeşme ve bir tesis, 4.Araç'ta han ve çeşme, 5.Araç'ın Boyalı ve Küre-i Hadid köylerindeki camiler, 6.Bakır Küresi'nde hamam, 7.Taşköprü'nün Gökçe Nahiyesi merkezinde kervansaray, 8.Kastamonu Göl Nahiyesi'nin Kemah köyünde cami, 9.Göl Nahiyesi'nin Kavaklı köyünde cami ve çeşme, 10.Devrekâni ilçesi merkezinde hamam, 11.Aynı ilçenin Çayırıcık köyünde mescid, 12.Araç ilçesinin Oyacalı köyünde bir han, 13.Su tesisatına verdiği çok büyük önem ve meydana getirdiği eserler, 14.Filiben'in 10 km. güneyinde Markova köyünde İsmail Bey Camisi. İsmail Bey'in mimari eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ozanoğlu, *İsmail Bey*, s. 14-27; Abdulkadiroğlu, "Can-

eserler için hazırladığı vakfiye, dinî, ilmî, sosyal, kültürel ve medenî açılardan adil bir devlet adamının ülkesi ve milletine bakış açısını göstermesi bakımından gerçek ve canlı bir düsturlar manzumesidir. Her hususun en ince teferruatına kadar tayin ve tespit edildiği, Türk devlet geleneğinin sırlarının, devlet-millet münasebetlerinin inceliklerinin net ve veciz bir üslupla beyan edildiği tarihi bir belge niteliğindedir.²⁶ İlme verilen değer, dindarlık, hayırseverlik, ince düşünüş gibi açılardan vakfiye gerçekten şaheser niteliğindedir ve ilgililerince kayıtsız kalınamayacak kadar değerlidir.

Gerek vakfiyesindeki özel şartlar, gerekse eseri Hulviyyât göz önüne alındığında İsmail Bey’in, Hanefî mezhebine tutku derecesinde bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Vakfiyesinde kendisini millet-i hanefiyyenin hâmisî²⁷ olarak tanıtan İsmail Bey’in medresede görev yapacak müderrisin Hanefî mezhebine mensup olmasını ve eğitimi Hanefî fikhî üzerine vermesini şart koşması da²⁸ Hanefî fikhına verilen önemin başka bir göstergesidir.²⁹

3- Hulviyyât’ın İslam Hukuku Te’lifâtı İçindeki Yeri

Yukarıda da değinildiği gibi Candaroğlu İsmail Bey, ilim erbabına olan düşkünlüğü ve adına eserler telif ve tercüme ettirmesinin yanı sıra bizzat kendisi de *Hulviyyât* adlı bir eser kaleme almıştır.³⁰ Bu eser Hanefî mezhebine göre kaleme alınmış, furû’-ı fıkha dair bir eserdir. Kâtip Çelebi, eser hakkında, “Furû’ konularını ihtiva eden *Hulviyyât*, Ebu’l-Hasen İsmail bin İbrahim bin İsfendiyar bin Bâyezid’e aittir. İbadetler konusunda Türkçe bir kitaptır. Hacimli bir ciltte 78 bâbtan oluşmuştur.”³¹ demektedir. Nüshaların bazılarında bâb ve fetva adedinde farklılıklar ve atlamalar bulunmaktadır. Bundan dolayı bazı nüshaları 77 bâb olarak hazırlanmıştır.

“*Hulviyyât*” Arapçada “tatlılar” demektir. Yazar İsmail Bey, birçok mes’eleyle bir araya getirip eserini Türkçe yazdığını ve ‘Arabî ve Fârisî bilmeyenler inceleyip faydalansınlar diye adını *Hulviyyât* koyduğunu söylemektedir.³² Abdulkadiroğlu’na göre İsmail Bey’in, kitabına bu isim koyması tesadüf olamaz. Yukarıda da arz ettiğimiz üzere maddi imarın yanında fikir imarına da büyük kıymet veren İsmail Bey, âlim biri olarak, ilimler tasnifinde uğraştığı sahanın derece ve kıymetinin son derece farkındaydı. Sultan olarak da tebaasının, her şeyden önce Allah huzurun-

daroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultani Adlı Eseri Üzerine Notlar” s. 48-49.

26 Çifci, *Candaroğlu İsmail Bey Şahsiyeti ve Eserleri*, s. 42.

27 Çifci, *Candaroğlu İsmail Bey Şahsiyeti ve Eserleri*, s. 12.

28 Çifci, *Candaroğlu İsmail Bey Şahsiyeti ve Eserleri*, s. 46-47.

29 Genel anlamda o dönemde Anadolu’nun Ehl-i sünnet ve Hanefî mezhebine bağlı bulunuşunu İbn Batuta şöyle haber vermektedir: “Bilâd-ı Rum ahalisi umûmen mezheb-i İmâm-ı Âzam Ebû Hanife üzere olarak Ehl-i sünnettir. İçlerinde Kaderî, Râfîzî, Mu’tezilî, Hâricî bulunmayıp Cenab-ı Hudâvend-i bi endâz, ânları bu faziletle serefrâz buyurmuştur. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1994, s. 22.

30 Eserin nüshaları için bkz. Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu’cemu’t-tarihî-türasî’l-İslâmiyyi fi Mektebâti’l-Âlem*, I-VI, Kayseri ts, I, s. 643.

31 Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünun*, I-II, Lübnan, ts, I, s. 688.

32 Kemalettin İsmail Bey, *Hulviyyât*, Arşiv Nu: 22 Sel 408, 4a.

daki sorumluluklarını ve başlarına gelebilecek tehlikeleri biliyor ve onların manevi veballerden kurtulmaları için bizzat kendisini sorumlu hissediyordu. Bunun yöntemi, insanların her türlü tehlikeden kurtaracak bir yolun tayini ve hayat tarzının çizilmesi idi. Hz. Peygamber'in ve onun yolundan kıl payı ayrılmayan gerçek ilim öncülerinden koydukları prensipler, fikhî hükümler bunu temin edecekti. Kısaca iman edenler bu dünyada yaşarken yaşamanın manevi zevkine erecekler, hayatlarında huzur bulacaklar ve kaçınılmaz olan öbür âleme ait yatırımlarını da bu dünyada iken yapacaklardı. Hayatın bundan daha tatlı yönü ne olabilirdi? Bu düşüncelerle İsmail Bey, eserine 'tatlılar' anlamına gelen "*Hulviyyât*" demiştir.³³

Hulviyyât'ın İslam hukuk müdevvenâtı içindeki yerini tespit etmek için kısaca bu eserlerin temel özelliklerine göz atmak gerekmektedir. İslam hukukunu yaygın bir bölümlenme ile usûl-i fıkıh ve fûrû'-i fıkıh diye iki kısma ayırabiliriz. Bu ayırmada fûrû'-i fikhın konularını ibâdât, muâmelât ve ukubât oluşturmaktadır. *Hulviyyât*'ta bu alanların yalnızca ibâdâta ait konuları işlenmiştir. Bu yönüyle *Hulviyyât*, fûrû'-i fikhın fetâvâ ya da mecmûatü'l-fetâvâ adı altında oluşturulan türüne girmektedir.

Fetva mecmuaları da genel anlamda fûrû' kitaplarındaki düzene benzer biçimde konu başlıklarına ayrılmıştır. Bunlar genel anlamda temizlik (kitâbu't-tahâret), namaz (kitâbu's-salât), zekât (kitâbu'z-zekât), oruç (kitâbu's-savm), hac ziyareti (kitâbu'l-hac) gibi ibadetlerle ilgili bölümlerle başlamakta; söz konusu bölümlerden sonra evlenme, boşanma, gibi aile hukuku ile ilgili bölümler gelmektedir. Aile hukuku yanında şahsın hukuku, borçlar hukuku, vakıf hukuku, ticaret hukuku, yargılama hukuku, ceza hukuku gibi hukukun çeşitli alanlarına ilişkin bölümler de yer almaktadır.³⁴ *Hulviyyât*'a, bu açıdan bakıldığında oldukça sınırlı sayıda konuya temas ettiği görülmektedir. Zira onda sadece ibadet konuları yer almaktadır. Ancak bu konular çok detaylı ele alınmıştır. Bu bakımdan eserin bazı nüshaları 400 varaklı aşan bir hacme sahiptir.

İsmail Bey'in eserini neden sadece ibadet konularından oluşturduğu cevaplanması gereken bir sorudur. Bunun cevabı aslında İsmail Bey'in ilim anlayışında gizlidir. Onun ilim anlayışına göre bir kimsenin kendi durumunu ilgilendiren ilimleri öğrenmesi farz-ı ayndır. Fazlası ise farz-ı kifâyedir.³⁵ Bu itibarla İsmail Bey, insanların ilk önce kendilerini doğrudan ilgilendiren ve uhrevi necat için her ferde gerekli ibadet inceliklerini bilmeyi farz-ı ayn görmektedir.

Fahrettin Atar'a göre fûrû'-i fikh alanında yazılmış kitaplarda yer alan meseleler belli bir sistematik çerçevede ve ilmî olarak incelendiğinden mukallit müftüler, ortaya çıkan her şer'î ve hukukî meselenin hükmünü bu kitaplardan çıkarmakta bazen güçlük çekiyorlardı. Bu sebeple önceki şeyhülislâm veya müf-

33 Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultani Adlı Eseri Üzerine Notlar", s. 49-50.

34 Ali Yayıoğlu, *Ottoman Fatwa (An Essay on Legal Consultation in the Ottoman Empire)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1997. s. 96, 97.

35 İsmail Bey, *Kitâb-ı Hulviyyât*, Arşiv Nu: 37 Hk 3714, 2a.

tülerin verdikleri cevaplar bizzat kendileri veya başkaları tarafından toplanarak fetva kitapları haline getiriliyordu. Bunlar genellikle soru-cevap tarzında olduğu, çeşitli görüşlerden birini tercih edip aktardığı, aktüel meselelere temas ettiği için fıkıh kitaplarından daha kullanışlı kabul ediliyordu.³⁶ Bu tür eserler iki şekilde hazırlanıyordu: Birinci şekilde toplumda karşılaşılan problemlerin cevabını oluşturan ve doğrudan şeyhülislam veya müftüler tarafından verilmiş fetvalar derleniyordu. Bunlara “aslî fetva mecmuaları” denmiştir. İkinci şekilde ise kadı ve müftülere başvuru kaynağı olmak üzere el kitapları şeklinde klasik Hanefî literatüründen derlenmiş meseleler aynen nakledilmekteydi. Bu tür eserlere de “menkul fetva mecmuaları” denmiştir. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde de bu tür bazı çalışmalara rastlanmaktaysa da, menkûl fetva derleme çalışmalarının XVI. yüzyıldan itibaren sayılarının oldukça arttığı görülmektedir.³⁷ *Hulviyyât*’ı, yazım türü olarak “menkul fetva mecmuaları” arasında kabul etmemiz gerekmektedir. Zira İsmail Bey, eserini klasik Hanefî eserlerinden alıntılarla bâblar, fasıllar ve meseleler şeklinde derlemiştir.

Fetva mecmuaları genellikle soru-cevap tarzında hazırlanmıştır.³⁸ Bazı mecmualarda ise meselelerin cevaplarının kısaca, “caizdir, sahihtir, mekruhtur”, veya “mekruh değildir” şeklinde soru belirtilmeden verilmiş olduğu görülmüştür. *Hulviyyât*’ta genellikle sorular yer almaz. Ele alınacak konular “mesele” başlığıyla diğerlerinden ayrılır ve “dürüştür, dürüst değildir, revâdur, revâ değil, olur, olmaz” gibi ifadelerle sonuca bağlanır. Bazı mesele başlıklarında ise önce soru sorulur, ardından cevaba geçilir.

Yapılan bir çalışmada, 42 fetva mecmuasından 23’ünün klasik fetva mecmualarında olduğu gibi soru-cevap şeklinde; 19’unun ise soru-cevap yerine sadece cevaplara yer verilmesi şeklinde hazırlandığı tespit edilmiştir.³⁹ Klasik fıkıh kitapları kitap ve bâblara ayrılır. Fetva kitaplarında da genel anlamda bu ayrıma uyulduğu görülmektedir. Bazılarında ise mesâil ve fasıllar vardır. Çalışma konumuz olan eserde genellikle sorulara yer verilmeden, alıntı yapılan kitabın ismi belirtilerek “...ve *Hidâye*’de dâhî denmiş ki...”⁴⁰ gibi ifadelerle doğrudan meselenin içine girilmiştir. Bazen de kaynak belirtilmeden, “... denmiş ki...” denilerek meseleye cevap bulunmuştur. Ancak, *Hulviyyât* yazarının bir mesele hakkında birçok nakil yapıp konuyu etraflıca incelemesine rağmen, meselenin sonunda görüşler arasında çoğu zaman tercihte bulunmayışı dikkat çekicidir.

36 Fahrettin Atar, “Fetvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), İstanbul, 1995, XII, s. 495.

37 Şükrü Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, 3, S. 5, SS, 249-378, s. 339.

38 Fetva mecmualarının şekil özellikleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Seda Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku, Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 11-21.

39 Mustafa Şahin, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2000, s. 77, 85, 90, 153, 164’ten naklen, Seda Örsten, *Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 4, 2007, (Güz), 29-40, s. 32.

40 İsmail Bey, *Kitâb-ı Hulviyyât*, Arşiv Nu: 37 Hk 3050, 226a.

Hulviyyât, kitaplara ayrılmak yerine bâblara ayrılmıştır. Bazı nüshalarda 77, bazılarında ise 78 bâb vardır. Bazı bâblar fasıllara bölünmüştür. Her bâb ve fasıl, kendi içinde meselelere ayrılmıştır. Her mesele bir fetva niteliğindedir. Çok kısa meseleler olduğu gibi, etraflıca anlatılmış meseleler de vardır. Bazı meselelerde ayet, hadis metin ve mealleriyle çeşitli Arapça ibareler, dualar, fıkıh metinleri vs. yer almaktadır.⁴¹

İsmail Bey'in telif etmiş olduğu *Hulviyyât*, kendi türünde yazılmış ilk Türkçe eserlerdendir. Belki de ilkidir. İsmail Bey'in 822/1419 yılında doğduğu⁴² ve miladî 1419-1479 yılları arasında yaşadığı düşünüldüğünde bu tarihin Osmanlı fetva kitapları yazma geleneğinin bir hayli öncesine rast geldiği söylenebilir.⁴³ Molla Fenârî' den (v. 1431m.) Ebussuûd Efendi' ye (v. 1574m.) kadar ki dönemde Molla Hüsrev' in *Dürerü'l-hükkâm*'ı, Müeyyedzâde' nin *Mecmûatü'l-fetâvâ*'sı, İbn Kemal'in *Mühimmâtü'l-müftîn*'i, Çivizâde' nin *Mecmûa*'sı ile Resûl b. Sâlih el-Aydînî' nin *el-Fetâvâ'l-adliyye*'si gibi çeşitli eserler telif edilmiştir.⁴⁴ Bu eserlerin hepsi de *Hulviyyât*'tan sonra yazılmıştır ve üstelik dilleri Arapçadır. *Hulviyyât* ise Türkçe yazılmıştır. Bize göre eseri önemli yapan, bu iki yönüdür. Eserin şekil özellikleri incelendiğinde görüleceği gibi kendi türündeki eserlerin şekil özelliklerini büyük ölçüde taşımaktadır. Bu yönüyle *Hulviyyât*'ın, kendisinden sonra yazılmış kitaplara öncülük ettiği de söylenebilir.

Hulviyyât Türkçe bir eserdir. Onu değerli yapan yönlerinden biri de zaten bu özelliğidir. Çünkü yazıldığı dönem itibarıyla Türkçe fetva mecmualarına pek rastlanmaz.⁴⁵ Bu noktada İsmail Bey'in, eserini döneminin yaygın âdeti üzerine Arapça yazmayıp niçin Türkçe yazdığının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İsmail Bey, *Hulviyyât*'ın giriş kısmında "...ve dâhî bu kitabın hayırla itmamına Allah Teâlâ'dan yardım diledim. Yâ nâsıru, yâ nâsıru, yâ nâsıru deyip şurû' ettim bu kitabı yazmağa. Lakin Arabî etmeğe dâhî kâdir değildik. Pes naçar Türkî dilince bir nice mesâili cem edip adını *Hulviyyât* koydum. Tâ ki Arabî ve Farisî bilmeyenler mutâla'a edip faydalanalar."⁴⁶ demektedir. Arapça ve Farsça bilmeyen teb'ası için eser kaleme almak, İsmail Bey'in halkının dinî-ilmî ihtiyacını gidermek isteyen

41 Abdulkerim Abdulkadiroğlu'nun tespitlerine göre metinde tekrarlar hariç tutulursa 181 ayet, 269 hadis ve bunların dışında 222 Arapça ibare vardır. Arapça metinler kibar-ı kelam, dualar, fıkıh metinleri ve tesbihat cinsindedir. Ayrıca 93 yerde de, baş kısımlarında hadis olduklarından söz edilerek hadislerin sadece Türkçeleri verilmiştir. Bkz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Hulviyyât-ı Sultanî veya Şahî*, (Kültürümüzden Esintiler Kitabı İçinde), Ankara 1997, s. 445.

42 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 129, 3. dipnot, Menâkib-i Şeyh Bedreddin'den alıntı.

43 Ulaşabildiğimiz yazarı belli olmayan bir yazıda *Hulviyyât*'ın İsmail Bey tarafından, dedesi İsfendiyar Bey'in hükümdarlığı yıllarında kaleme alındığı belirtilmektedir. İsfendiyar Bey miladî 1385-1439 yılları arasında hüküm sürdüğüne göre İsmail Bey bu eseri 1439'dan önce yazmış olmalıdır. Bkz: <http://www.cizgilforum.com/showthread.php?t=8573>, (17.09.2011 tarihli erişim); Ahmet Gökoğlu, *Paflagonya*, Kastamonu 1952, s. 150.

44 Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 70.

45 Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda bile XV.-XVII. yüzyıllarda Arapça muteber fıkıh ve fetva kitaplarından derlemeler, ulemanın yöneldiği önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren giderek artan bir şekilde Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerinin Türkçe fetvalarının farklı biçimlerde derlenmesi çalışmaları yoğunluk kazanmıştır. Bkz: Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", s. 376.

46 İsmail Bey, *Kitâb-ı Hulviyyât*, 37 Hk 3714, 4b.

bir devlet adamı sorumluluğu taşıdığını göstermektedir. Eserini Arapça yazmaya kadir olmadığını belirtmesine rağmen, yararlandığı 200 civarındaki kaynağın çoğunun Arapça olması dikkat çekicidir.

Diğer yandan *Hulviyyât*'ın, döneminde doldurduğu boşluk dikkate alındığında, dilinin neden Türkçe olduğu sorusu da cevap bulacaktır. Şöyle ki, genel anlamda fetva mecmuları kendi dönemlerinde toplumun önemli başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Özellikle halkın günlük sorunlarını aşmada pratiklik sağlamış, dini meselelerin hallinde ve halkın dine uygun yaşamasında adeta bir reçete, bir rehber vazifesi görmüştür. Genel kanaate katılarak, İsmail Bey de bir kimsenin kendi durumunu ilgilendiren ilimleri öğrenmesi farz-ı ayn; fazlasının ise farz-ı kifâye olduğunu⁴⁷ düşünmektedir. İlme düşkünlüğü ve dinî hassasiyetiyle tanınan İsmail Bey'in, eserini halkın anlayabileceği Türkçe dilinde yazmasında bu hassasiyetlerin rolünü göz ardı etmemek lazımdır. Nitekim ilk satır arası Türkçe tefsirlerden kabul edilen *Cevâhiru'l-Esdağ* ile birlikte *Hulviyyât*, halktan o derece rağbet görmüştür ki her beldenin, en azından merkezî camilerinde birer nüshaları bulundurulurken günün belli vakitlerinde cemaate okunması için fermanlar yazılmıştır.⁴⁸ Bu eserler zamanla bütün Anadolu kütüphanelerine yayılmış ve hatta Osmanlı Devleti zamanında Afrika'daki İslâm kütüphanelerine bile girmeyi başarmıştır.⁴⁹ Nitekim günümüzde Türkiye'deki birçok kütüphanede olduğu gibi dünyanın onu aşkın ülkesindeki kütüphanelerde de eserin nüshalarına rastlanmaktadır. Bu yaygınlık, eserin o dönemde, günümüzde ilmihal kitaplarının üstlendiği rolü üstlendiğini ve bu alandaki boşluğu doldurduğunu söylememizi kolaylaştırmaktadır.

4- Fıtır Sadakası Bâbı

Eserin 77 veya 78 bâbdan oluştuğunu yukarıda belirtmiştik. Bunlardan fıtır sadakası bâbını tercih ediş nedenimiz, bu bâbın, makalenin sınırlarını zorlamayacak kadar kısa, eser hakkında genel bir fikir verecek kadar uzun olmasındandır.

51. BÂB: SADAKA-İ FITİR BEYÂNINDADIR

3714, 194b-192b; (3050, 222a, 13); (4948, 269a)

Terğib'de denmiş ki sadaka-i fıtır vâcibdir icmâ' ile. Ammâ bir nice yerde ulemânun sözleri var, şundaki kimün üzerine vâcibdür ve ne miktar vâcibdür ve ne vakit vâcibdür? Ve denmiş ki vâcibten murat vâcib-i zannîdür, vâcib-i kat'î değil, farz manasına vâcib değil.

47 İsmail Bey, *Kitâb-ı Hulviyyât*, 37 Hk 3714, 3a.

48 Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultanî Adlı Eseri Üzerine Notlar", s. 54; Ayrıca Mimar Sinan'ın vakfettiği eserler arasında *Hulviyyât*'ın da yer alması, eserin dönemi ve sonrasında yaygın olarak kullanıldığına işaret olarak gösterilebilir. Bkz. <http://www.mimar.cc/mimar/koca-mimar-sinan-3.html>, (19.10.2011 tarihli erişim).

49 Cevdet Yakuboğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII - XV. Yüzyıllar*, Ankara 2009, s. 487.

MES'ELE: *Hidâye*'de denmiş ki eimme-i selâse kâtında sadaka-i fıtır şol kişi üzerine vâcib olur ki, Müslüman ve bay ve âzâde ya'nî hâcet-i asliden gayrı nisâba mâlik ola. Hâcet-i aslı, oturacak⁵⁰ ve giyecek don ve binecek merkep ve hizmet edecek kul ve karavâş⁵¹ ve isti'mal olunur silah gibilerdür. *Îmâm Şâfi'î* katında gût-ı yevmiyyeden ziyâde nesnesi olana vâcibdür.

MES'ELE: Sadaka-i fıtırı virmek vâcib olur; kendü nefsiçün ve bâliğ olmaduk oğlu ve kızı için ve hizmet için olan kulu ve karavâş için, gerek mümin olsun gerek kâfir. Çünkü⁵² ticaret için olmaya. Ve *Kenz*'de naklolunmuş ki ata üzerine vâcibdür ki, bâliğ olmaduk oğlancıkların fitresini vire. Ammâ *Şerh-i Vâfiye*'den ve *Muhtasar-ı Kâfiye*'den *Ebu'l Fadlan*'dan rivayet olunmuş ki eğer oğlancıklar fakîr olsalar ataları kendü mâlinden vire. Eğer ganî olsalar onların mâlinden vire. *Îmâm A'zam* ile *Îmâm Ebû Yûsuf* katında (Rahimehumallah). Lâkin *Îmâm Muhammed* eydur,⁵³ oğlancıkların mâlı varsa dâhi ata kendü mâlinden vire. Zira fitre mahza ibadettür. Oğlancıklar ibadete ehil değıl. Onların mâlinden virürse hil'at⁵⁴ olur denmiş. Ve *Şâmil-i Beyhakî*'den naklolunmuş ki mecnun dâhî sabî gibidür.⁵⁵ *Îmâm Muhammed*'den naklolunmuş ki, eğer mecnun bâliğ olacak olursa dâhî

Sayfa başı 195a-193a; (3050, 222b, 9)

fitre, ata üzerine olur. Ammâ eğer bâliğ olunca uslansa sonra yine mecnun olsa, fitre ne ata üzerine vâcib olur ne kendü üzerine.

MES'ELE: Ve *Muhtasar-ı Kâfiye*'den naklolunmuş ki *Îmâm Ebû Hanîfe* ile *Ebû Yûsuf* katında mefkûd⁵⁶ oğlanın mâli varsa mâlinden virile, yoksa atası üzerine olur. Ammâ⁵⁷ *Muhammed* demiş ki: Atasına, ne onun mâlinden virmek vâcib olur ne kendü mâlinden.

MES'ELE:⁵⁸ *Îmâm Şâfi'î* katında ticaret için olan kul için ve kaçmış kul için vâcib olur. Bizim eimme katında olmaz. Ammâ kâfir kul için *Şâfi'î* katında vâcib olmaz.

MES'ELE: *Şâmil-i Beyhakî*'den naklolunmuş ki, icazet verilmiş kul için ve ticarete izin verilmiş kul için eğer medyun-ı müsteğrak ise dâhî fitre hoca⁵⁹ üzerine vâcib olur.

50 "oturacak ev" şeklinde 3050, 222a.

51 Esir, köle, tutsak, bende.

52 "kul ve karavâş" ilavesi var. 3050, 0222b.

53 "der ki" anlamında.

54 "hil'at-حِلَات" yerine "zâmin-ضَامِن" kelimesi yazılı. 3050, 222b. (Hil'at, kaftan demektir. Zâmin ise tazmin eden demektir.)

55 "bu hükümdé" ilavesi var. 3050, 0222b.

56 3050, 222b nüshasında bu kelime "muğteg" şeklinde yazılmıştır. Her iki durumda da anlam çıkmamaktadır. 4948, 269b'de ise kelime "bunamış" anlamındaki "ma'tûh" şeklinde yazılmıştır.

57 "Îmâm" ilavesi var. 3050, 0222b.

58 3050'de bu mesele yok.

59 "hocası" 222b, 15.

MES'ELE: Bir kimsenin mülküne vasiyyet olunmuş kulun fitresi, vasiyet eden mevlâsı üzerine olur, gayri kişi hizmetçi dâhî olursa. Ve rehin konmuş kulun fitresi rehin koyan mevlâ üzerine olur. Ammâ kul kaçmış ya gasp olunmuş ya yitmiş ya esir alınmış ise fitresi mâlik üzerine vâcib olmaz bizim katımızda.⁶⁰ Ânınçün ki mevlânın elinden ve tasarrufundan çıkmıştır, mükâteb gibi.⁶¹ Ammâ *Kâfiye*'de ve *Vâfiye*'de denmiş ki mevlâ üzerine vâcibdür müdebber için ve ümm-ü veled için ve kulun kulu için fitre vire. Ammâ mükâtebin ne kendine vâcib olur ve mevlâsına. Ammâ *Manzûme*'de *İmâm Mâlik* katında kulunun kulu için mevlâya fitre vâcib olmaz denmiş.

MES'ELE: *Şerh-u Alâî*'de ve *Şâmil-i Beyhakî*'de denmiş ki, avret fitresi er üzerine ve bâliğ olmuş oğul ve kız fitresi ata üzerine vâcib olmaz. Eimme-i selâse katında ve *Manzûme*'de *Şâfi'* katında vâcib olur denmiş... ya 'nî kız oğlu vâcib olmaz.⁶² *İmâm Muhammed*, *İmâm Ebû Hanîfe*'den rivayet eder ki, oğul oğlunun fitresi dede üzerine vâcib olur. Ammâ *Mebûd*'da olmaz denmiş.

MES'ELE: *Kâfiye*'de⁶³ denmiş ki mefkûd kulun ve mağsub⁶⁴ ve âbık⁶⁵ ve mahcûra ve me'sure kulun mevlâ üzerine fitresi vâcib olmaz, eimme-i selâse katında. *İmâm Şâfi'* ile *Züfer* katında...⁶⁶ Anların delili eydurlar ki, vücûb-i fitre,⁶⁷ milk-i nisâb-ı kâmilinden ola muhakkak olacak. Ârızî sebepî ile izalet-i yed mâni' olmaz. Zira izalet-i rakabe olmadı. Ammâ bizim eimme delili oldur ki Resûl-i Ekrem (S.A.S) buyurmuştur ki: "Lâ zekâte fi'z-zimâri."⁶⁸ Ya 'nî mâl-i zımar zımar zekât yoktur. Mâl-i zımar şol mâla derler ki, milk ola ammâ tasarrufuna

Sayfa başı 195b-193b; (3050, 223a, 12)

kudret olmaya.⁶⁹ Mesela mahcûra ya mağsub veya yabanda gömülüp yerde...⁷⁰ ola veya denizde sâkit olmuş ola veya bir kimsede emânet konmuş ola, kimde olduğun bilmeye. Bunların gibilere mâl-i zımar derler. Ve gene *Kâfiye*'de denmiş ki mükâtebin ve müşterek kulun fitresi mevlâ üzerine vâcib olmaz, eimme-i selâse katında. Ammâ mükâtebde amma mükâtebde⁷¹ *İmâm Mâlik*'in hilâfı var ve müş-

60 "bizim eimme katında" 4948, 269b.

61 3050 nüshasında burada fazladan bir "mesela" başlığı var. 222b, son satır.

62 Burası 3714 nüshasından anlamlı şekilde okunamadığı için 3050'den veriyoruz: "Ve fitre-i nevâse ya'nî kız oğlu vâcib olmaz." 3050, 223a. Metinde yer alan "nevâse" kelimesinin, Farsçada torun anlamına gelen "نواده-نود" kelimesinin Batı Karadeniz Bölgesi ağzıyla yazılmış şekli olduğuna düşünüyoruz.

63 "*Muhtasar-ı Kâfiye*'de", 3050, 223a, 7.

64 Gasp olunmuş, zorla alınmış.

65 Sebepsiz olarak efendisinin yanından kaçan köle.

66 "olur" ilavesi var. 3050, 223a.

67 "sebep-i vücûb-i fitre", 3050, 223a, 9.

68 Bu, temel hadis kaynaklarında yer almayan bir rivayet olup, diğer kaynaklarda genellikle Hz. Alî'nin sözü (mevkuf) olarak "Lâ zekâte fi mâlî'z-zimâri" şeklinde nakledilmektedir. Bkz. Zeylâi, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Haneî (v. 762), *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV, Mısır 1357, II, 334.

69 "Şol ne cileyin ki" ilavesi var. 3050, 223a.

70 Okunamadı. 3050'de "emanet konmuş" şeklindedir. 223a, 13.

71 İki defa yazılmış.

terek kulda hilâf *Îmâm Şâfi'* ile *Mâlik* arasında.⁷² Ânın katında bir kul ki iki kimse arasında müşterek ola, hocanın⁷³ her birine yarım fitre vâcib olur.

MES'ELE: *Şerh-i Alâî*'de denmiş ki, eğer bir nice kullar iki kişi arasında müşterek olsalar, onların fitresi mevlânın ikisine bile vâcib olmaz, *Îmâm Ebû Hanîfe* katında. Ammâ *Îmâmeyn*⁷⁴ mevlânın ikisine bile vâcib olur derler. Aded-i ruûs üzerine dâne'l-eşkâk⁷⁵ bu mes'elenin sureti şöyledir ki, eğer iki kişi arasında beş kul müşterek olsalar hocanın her birine iki kulun fitresi vâcib olur, ammâ *Îmâmeyn* katında. *Îmâm Ebû Hanîfe* katında hocanın ikisine bile fitre vâcib olmaz. Ve *Kâfiye*'de denmiş ki, bazı meşâyih kavli oldur ki bir nice kul bir nice kişi arasında müşterek olsa şeriklerin hiçbirine onların fitresi vâcib olmaz.

MES'ELE: Eğer bir kulu muhayyer bey' etseler, müddet-i hıyar içinde bayram gelip geçse, bizim eimme ol kulun fitresi milk-i mukarrer olan hâcesi üzerine hükmederler. Ammâ *Îmâm Züfer* bâyi'den, müşteriden hıyar hangisine olundu ise ânın üzerine hükmeder.

MES'ELE: *Nâfi'a*'da ve *Hidâye*'de denmiş ki hıyar şartı üç güne dek⁷⁶ ittifâkî dürüsttür, gerek bâyi'in olsun, gerek müşterinin. Ammâ *Îmâm Ebû Hanîfe* katında üç günden ziyade dava olmaz. *Îmâmeyn* katında olur.

MES'ELE: *Müttefik*'te denmiş ki eğer hıyar bâyi'in olsa satılan, anın mâlinden çıkmaz. Ammâ hıyar müşterinin olsa bayi'in milkinden çıkar.

MES'ELE: *Manzûme*'de denmiş ki, eğer bir oğlanın iki atası olsa oğlanın fitresi ikisi üzerine bile vâcib olur. Ammâ her biri yirmi sâ'⁷⁷ buğday vire demiş. Ammâ *Îmâm Muhammed* ikisine yirmi sa' buğday vâcib olur demiş. Ammâ *Îmâm Muhammed*'in delili oldur ki oğlan birdir, fitresi dâhî bir vâcib.⁷⁸ Atanın ikisi yirmişer vireler. *Ebû Yûsuf* eydur, çünkü bir oğlanı iki kişi ikrâr idüb her biri benimdür deyüb dava etdükte bile neseb sâbit olub meûnetleri sâbit üzerlerine oldı.

Sayfa başı 196a-194a; (3050, 223b, 16)

Zira her biri kendi nefsi üzerine kâmil oğul ikrâr itmişdür. Pes fitre⁷⁹ her birine tamam vâcib olur. Eğer oğlan olsa ikisi bir ata hakkın yer. Eğer ataları olsa oğlan her birinden bir oğul hakkın yer. Bir (oğlanın iki atası olmak şol vechile olur ki, iki kişi arasında müşterek câriye doğurduğu oğlanı)⁸⁰ her birisi benimdir deyü ikrar ettiler.

72 "var" ilavesi var. 3050, 223a.

73 burada sahip, efendi anlamında kullanılmıştır.

74 "katında" ilavesi var, "derler" yok. 3050, 223a.

75 "eşkâk" şeklinde. 3050, 223b.

76 "değîn" şeklinde. 3050, 223b, 8.

77 Bir sâ' 1040 dirhem-2918 gramdır.

78 "olur" ilavesi var. 3050, 223b.

79 "dâhî" ilavesi var. 3050, 223b.

80 Parantez içindeki kısım 3050'de yok.

MES'ELE: *Kenz*'de sadaka-i fıtırın miktarında denmiş ki, buğdaydan viren, ya buğdayın unundan ya nohuttan yirmi sâ' vire. *Kudûrî*'de sadaka-i fıtır vâcibdür. Buğdaydan virene yarım sâ' ammâ hurmadan ya kuru üzümünden ya arpadan viren bir sâ' vire. Ammâ *Manzûme*'nin *Nesefti Şerhi*'nde kuru üzümünden. Ammâ *Ebû Hanîfe*'den iki rivayet var: Bir rivayette tamam sâ', bir rivayette yarım sâ' vire denmiş. Ve *Kâfiye*'de *İmâm Şâfi*'îden naklolunmuş ki, "Min cem'î zâlike sâ'un" ya'nî buğday olsun, buğdayun unu ve kavudu olsun hangisi olursa tamam sâ' verile demek olur. *Şâmil-i Beyhakî*'de denmiş ki buğdayun unu ve kavudu buğday gibidür, hangisinden verürse yarım sâ' vire. Ve arpanın unu ve kavudu arpa gibidür, hangisinden virürse tamam sâ' vire.

MES'ELE: *Kudûrî*'de denmiş ki, *İmâm Ebû Hanîfe* ile *İmâm Muhammed* katında sâ' bir ölçüğe derler, sekiz ritil ola 'Irak vezniyle ki, bin kırk dirhem olur. Ammâ *İmâm Ebû Yûsuf* katında sâ' oldur ki beş ritil ola, dâhî ritilin sülüsünü ala. Ve *Kâfiye*'de denmiş ki sâ' *İmâm Ebû Hanîfe* ile *İmâm Muhammed* katında sekiz ritildur, her ritil yirmi seyirdür. Her seyir altı buçuk dirhemdür. Ammâ *İmâm Ebû Yûsuf* ile *İmâm Şâfi*'î katında sâ' beş ritildur dâhî ritilin sülüsüdür ve hem ritil otuz seyirdür her seyir altı buçuk dirhemdür. Ammâ ba'zıları *İmâm Şâfi*'î katında dâhî ritil yirmi seyirdür demişler. Ve denmiş ki, miktâr-ı sâ' da fetva *İmâm Ebû Hanîfe* ile *İmâm Muhammed* kavlinedür.

MES'ELE: *Ravza-i Zendûsî*'de denmiş ki ulemâ-i selâse katında buğday nisf sâ' üzerine mukadderdür. Cemî'î mevâzı'da (mevzı'da) ya'nî sadaka-i fıtırda ve kefâret-i yemin ve zıharda denmiş ki yarım sâ' iki men⁸¹dür. Mekke meni ile ol miktar ta'âm, bir âdeme bir gün ve bir gıce ta'âm olur. Bir meni tanla⁸² öyünine biri akşam öyünine, bundan eksük yemek revâdur,

Sayfa başı 196-194b; (3050, 224a, 17)

artuk⁸³ yemek değil. Ammâ şol ki⁸⁴ bu miktarla doymaya, artuk yerse günahkâr.⁸⁵ Lâkin doyduktan sonra yemek haramdur, bir lokma ise dâhî, zira ki Kur'an'da nehyi gelmişdür. Kavlühü Te'âlâ "**Külû ve şrabû velâ tüsrifû**"⁸⁶ yün için israf etmek demek olur. Burada israftan murad doyduktan sonra yemek.⁸⁷ Pes bu ayetle doyduktan sonra yemek haramdur. Ve *Fetâvâ-i Hanîy*'de denmiş ki: "Men kâle bi enne'l-ekle liş-şebî'i halâlün yekfüru" ya'ni her her kişi ki "doyduktan sonra yemek helaldur deye" kâfir olur neûzu billâh.

81 "Miktârı bölgelere ve tartılacak şeylere göre değişen eski bir ağırlık ölçüsü, batman" Bkz. Hamamcıoğlu, *Hulviyyât-ı Şâhi Giriş İnceleme- Metin- Sözlük*, s. 145.

82 Tanla, nazal kâf ile "sabah vakti" anlamına gelir.

83 "Daha fazla" anlamında.

84 "kişi" şeklinde. 3050, 224a.

85 "olmaz". 3050, 224a.

86 Araf, 7/31.

87 "dür" ilavesi var. 3050, 224b, 1.

MES'ELE: Eğer kendinün ve oğlunun kızının ve kulunun karavâşının fitresini cem' idüb, şöyle ki on sâ' dâhî olursa, bir fakîre verirse dürüsttür. Ve bir sâ'ı on dervîşe verirse dürüst olur. Ammâ efdal oldur ki, her dervîşe yarım sâ' vire ki bir gün bir gîce ta'âm olur. Eğer sadaka-i fitır için bir sâ'ı bir kişiye verürse ulemâ-i selâse katında dürüsttür kıymet itibari ile *İmâm Mâlik* hilâfınca.

MES'ELE: *Muhtasar-ı Kâfiye*'de denmiş ki fitre buğdaydan ve arpadan gayride anlardan pirinç ve...⁸⁸ ve sâir hubub gibi buğdayı kıymetince virilse dürüsttür, eğer kıymetince akçe dâhî verilse dürüsttür, ulema-i selâse katında. Ve *Hidâye*'de denmiş ki "Ve yecüzü def' u'l-kıymeti fi'z-zekâti 'indenâ ve kezâ fi'l-keffârâti ve sadakâti'l-fitri ve'l-'uşri ve'n-nezri".⁸⁹ Ve *Şerh-i Manzûme*'de sadaka-i fitırda ve zekâtta kıymetini virmek dürüsttür.⁹⁰ (*İmâm Şâfi'î* katında ve *Fetâvâ-i Hucce*'de fitrede kıymet virmek dürüsttür.)⁹¹ Ammâ nâsta ya'nî hadiste olanın aynını virmek efdaldur denmiş. Ammâ İbn Seleme demiş ki demiş ki⁹² eğer kıtlık günlerde olsa buğday virmek evlâdur. Eğer ucuzluk günlerde olsa akçe virmek evlâdur. Zira sadaka hâcet için emrolmuştur. Pes her nesne ki fakîre infa' ola, anı virmek gerek. Hatta buğday kıymetince etmek virmek dürüst görmüşlerdür.

MES'ELE: Eğer bir kişi bir şehirde olsa, bir gayri şehirde fitresini verecek kişileri olsa kul gibi karavâş gibi dâhî bunlardan gayri gibi bu iki şehrin hangisi muteberdür? Ammâ *İmâm Muhammed* demiş ki, fitre verecek kişi olduğu şehir muteberdür. Ammâ *Ebu Yusuf* demiş ki, fitre kimin için virilürse ol kimesne olduğu yer muteberdür. Ya'ni ol şehrin fukarâsına gönderile demiş ve *Şâmil-i Beyhakî*'den⁹³ *İmâm Ebû Yûsuf* rahimehullah zekât ve sadaka-i fitır mâli ve kul karavâş hangi mevâzı' da ise ol mevzı'ın fukarâsı için gönderile demiş ve fetva dâhî bunun üzerine denmiş ki *İmâm Şâfi'î* (katında) bayram gîcesi

Sayfa başı 197a-195a; (3050, 225a, 2)

gün dolunıcak fitre vâcib olur. Ammâ bizim eimme katında subh doğıcak vâcib olur. Bu hilâfın kâidesi iki mes'eledede zâhir olur. Biri oldur ki, eğer fitre bayram gîcesinde sabah doğmazdan öndin bir oğlan doğsa ya kâfir Müslüman olsa⁹⁴ bizim eimme katında fitre vâcib olur. *Şâfi'î* katında olmaz. İkinci oldur ki eğer bir kimesne ol gîcede subh doğmadan evvel ise⁹⁵ bizim eimme katında fitre vâcib olmaz. Ammâ *Şâfi'î* katında olur.

88 Okunamadı.

89 "Bize göre zekâtta, kefaretlar, fitır sadakaları, öşür ve nezirde malın kıymetini vermek caizdir."

90 "dürüst değil denmiş" ilavesi var, 3050, 224b, 11.

91 Parantez içindeki kısım 3714'te yok.

92 İki defa yazılmış.

93 "demiş ki" şeklinde.

94 "imana gelse", 3050, 225a, 5.

95 "vefat itse", 3050, 225a, 6.

MES'ELE: *Kâfiye*'de denmiş ki⁹⁶ *Halef-i Eyyüp* katında fitre ta'cillemek var. Ramazan ayı içinde olacak, ya'nî bayramdan önürdü⁹⁷ virse dürüsttür. Ammâ ramazan ayından önürdü virmek dürüst değil. Ve ba'zıları katında nısf-ı âhar içinde, ba'zıları aşr-ı âhar içinde verilse dürüst olur demişler. Ammâ *Hasan İbn Ziyad* fitrede ta'cil asla dürüst değil; niteki(m) kurbanda dürüst değil demiş. Eimme-i selâse katında eğer bayram günü verilmele sâkıt olmaz, tehirle. Eğer günler ya aylar geçe dâhî. Ammâ *Hasan İbn Ziyad* bayram günü geçmekle sâkıt olur. Zira ki o bir gurbettür ıyd gününe mahsus. Lâkin eimme-i selâse eydurlar ki mal ile olur gurbettür, vâcib olduktan sonra sâkıt olmaz, mademki eda olunmaya. Niteki(m) zekât sâkıt olmaz.

MES'ELE:⁹⁸ Eğer bir kimesne pırlık sebebinden ramazan orucunu tutmaya kâdir olmasa, yeye. Ammâ her gün için yarım sâ' buğday vire. Nice ki, keffâret ve sadaka-i fitir virilir.

MES'ELE: *Tecnis*'te ve *Şâmil-i Beyhakî*'de denmiş ki pırlık ya hastalık ya sefer sebebi ile ramazan ayı orucu sâkıt olan kimesneden sadaka-i fitir sâkıt olmaz. Zira ki fitrenin oruca ta'allukı yoktur. Anınçün ki nâreside⁹⁹ bay zengin olıcak fitre vâcib olur anlara, hod¹⁰⁰ oruç farz değil.

MES'ELE: *Muhî'te* ve *Muhtasar-ı Kâfiye*'de denmiş ki zekât mâlin virmek dürüst olmayan tâifele fitreden ve nezr-i mutlakadan ve keffâret-i zıhardan ve keffâret-i yeminden ve sadaka-i cinâyât-ı hac gibilerden olan mâli dâhî virmek revâ değil. Ve şol hayırlar ki anı zekât mâli ile işlemek revâ olmaya bunları dâhî olmaz. Mâl-i zekâtın masrafında tafsil çoktur. Tadvil olmasun için iktisar olundu.

MES'ELE(3050'de yok): *Hidâye Şerhi*'nde denmiş ki, zekât ya sadaka-i fitir bir kimesneyi fakîr sanub virse, sonra malum olsa ki ganî imiş, ya Hâşimî ve yahut kâfir imiş; karanlık gîcede bir kimseye virse sonra malum olsa ki âteşi imiş¹⁰¹ ya oğlu (emiş) dürüst ola. Kileydin¹⁰² virmek vâcib olmaz, *Ebû Hanîfe* ile *İmâm Muhammed* katında. Ammâ *İmâm Ebû Yûsuf* katında dürüst olmaz.

Sayfa başı 197b-195b; (3050, 225b, 7)

Bir dâhî virmek vâcibdür. Zira ki hatası yakînen zâhir oldu, der. İmâmeynin delili oldur ki, hadis-i Ma'n İbn Yezid'dir. Ol şoldur ki Yezid zekât virmek için bir kişiyi vekil etmişdi. Vekil dâhî verdi. Ma'n'a verdin Yezid bilincek oğlu Ma'n'ı alub Resûl-i Ekrem (s.a.s.) katına geldi. Halini arz eyledi. Resûl-i Ekrem (s.a.s.)

96 3050'de fazladan şu ifade var: "Eimme-i selâse katında fitreyi ta'cil dürüsttür mutlaka. Ya'nî gerek Ramazan, gerek dâhî öndin olsun, zekâta kıyas idüb" 225a, 7-8.

97 Önce, ilk önce, daha önce, ileri.

98 Başlık 3714'te yok.

99 Nâres/ نارس ham, olgunlaşmamış, yeni yetme.

100 Hod/ خود kendi.

101 "emiş" ifadesi 3050'de yok. 4948'de var. 4948, 273b, 6.

102 Kelime "ikinci defa" anlamında "ikileyin" كيلي لاى olmalıdır.

buyurdu ki: “(Yâ Ma’n!)¹⁰³ **Leke mâ ehazte, Ya Yezidu! Leke mâ neveyte**”¹⁰⁴ ya ‘nî “Ya Ma’n olki aldun senindür, Ya Yezid sana oldur ki niyet ettin.” Ammâ eğer bir kişi zekâtın ya fitresin bir kişiye virse dâhî sonra malum olsa ki kendinin kulu ya mükâtebi imiş dürüst olmaz, ittifâkî. Eğer bir kişi zekâtın ya fitresin bir kişiye virse dâhî, sonra ma’lum olsa ki eğer bir kişi zekâtın ya fitresin kız kardeşine virse anın dâhî¹⁰⁵ üzerine kâbin¹⁰⁶ olsa eğer mehr-i müeccel ise dürüst olur. Ammâ mehr-i mu’accel ise ve nisaptan ziyade ise dürüst olmaz.

MES’ELE: *Muhtasar-ı Kâfiye*’de denmiş ki zekât ve cümle sadakât-ı vâcibât, aslından fer’inden gayri kamularına virmek dürüsttür eğer fakir olurlarsa.

MES’ELE: Eğer bir kimesne kardeşini ya kız kardeşini kendi besler olsa anlara harc ettiğini zekât yerine niyet etse,¹⁰⁷ eğer kâdı onların nafakalarını bunun üzerine farz etmemiş ise dürüst olur, etmiş ise olmaz. Sadaka-i keffâret ve fitre dâhî böyledür.

MES’ELE: Zekâtı ve cemî’i sadakât-ı vacibâtı, Benî Hâşim’e ve anların âzâdelilerine virmek dürüst değil. Ve denmiş ki Benî Hâşim, Emîre’l-müminîn Ali ve Abbas ve Ca’fer ve Ukayl ve Hâris b. Abdülmuttalib neslinden olanlardur. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) buyurmuşdur: “**Ya Benî Hâşim, innellahe teala harrame aleyküm evsâha’n-nâsi ve avvezaküm bi humsi’l-humsi mine’l-ganimeti.**”¹⁰⁸ Ve *Umdetu-Fetâvâ*’da denmiş ki, Benî Hâşim’e sadaka-i vâcibden virmek revâ değil amma sadaka-i nâfileden virmek revâdur.

MES’ELE:¹⁰⁹ *Fetâvâ-i Özcendî*’den denmiş ki, ataya, anaya, oğula, kıza ve kız oğullarına fitre ve bakî sadakayı virmek revâ değil. Fitreyi er’avretine ve ‘avret erine virmek revâ değil, *İmâm Ebû Hanîfe* katında. İmâmeyn katında avret erine virmek var. *Manzûme*’den naklolunmuş ki, *İmâm Ebû Hanîfe* ile *İmâm Muhammed* katında sadaka-i vâcibden zimmîye virmek var. Ammâ *İmâm Ebû Yûsuf* katında virmek dürüst değil.¹¹⁰ Ve *Musaffâ*’da denmiş ki, zimmî kaydı anınçündür ki,

Sayfa başı 198a-196a; (3050, 0226a, 6)

harbiye virmek ittifâkî dürüst değil. Eğer müste’men ise dâhî. Vâcib kaydı anınçündür ki sadaka-i mefrûzadan ya ‘nî zekâtın virmek dürüst değil, ittifâkî. Ve zimmîye sadaka-i nâfileden virmek var, ittifâkî. Ve gine *Musaffâ*’da denmiş ki sadaka-i vâcibe fitre ve keffâret-i zihar ve keffâret-i yemin ve nezir mutlakdur. Ve

103 Parantez arasındaki hitap ifadesi 3714’te yok. 3050, 225b, 11.

104 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu’fî (v. 256), *Sahihu’l-Buhârî*, I-VII, Beyrut, 1410/1990, Zekât 14, hadis no: 1356.

105 “eri” eki var. 3050, 225b, 14.

106 Kâbin -كابين mehir.

107 “harc ettiğini zekât niyetine etse” 3050, 225b, 17.

108 Kaynağı bulunamadı.

109 3050’de bu mesele başlığı ve birkaç satır yok.

110 3050’de “*Musaffâ*’da denmiş ki: Zimmî anınçündür ki sadaka-i mefrûzadan ya ‘nî zekâtın virmek dürüst değil ittifâkî ve zimmîye sadaka-i nâfileden virmek var.”ş yazılmış.

Hidâye'de dâhî denmiş ki zekâtan gayrı sadakât-ı vâcibeden zimmiye virmek.¹¹¹ *İmâm Ebû Hanîfe* ile *Muhammed*'in delilleri bu hadistir ki Resûl-i Ekrem (s.a.s.) buyurmuştur ki: "112...**alâ ehli'l- edyâni küllihâ.**"¹¹³ Bu hadis hükmü ile zekâtı dâhî zimmiye virmek revâ olurdu. Mu'az'ın rivâyet ettiği bu hadis değilmişse, ol hadis oldur ki Resûl-i Ekrem (s.a.s.) buyurmuştur ki: "114 **min ağniyâihim ve ruddehâ ila fukarâihim**"¹¹⁵ ve *Fakih Ebulleys*, *Muhtelif*te getürmüş ki sadaka-i fıtırı cühûde ve tersâya¹¹⁶ virmek var. Ve *Fetâvây-I Huccê*'de sadaka-i fıtırı zimmiye virmek var. Ammâ evlâ ü efdal oldur ki fukarâ-i ehli- İslâm'a vireler. *Menâfi*'de denmiş ki fakîr oldur ki hiç nesnesi olmaya dünyevîden. Miskin oldur ki nesnesi ola ammâ nisâba mâlik olmaya ve aksi dâhî denmiş.

MES'ELE: *Şerh-i Nâfi'a*'da¹¹⁷ denmiş ki zekât ve fitre ve keffâret-i zıhar ve keffâret-i yemin dürüst değil bir kişiye virmek ki nisâba malik ola, her nice maldan olursa, zira ki ganî olur. Resûl-i Erkem (s.a.s.) buyurmuştur ki: "**Lâ yehillü's-sadaka liğaniyyin.**"¹¹⁸

MES'ELE:¹¹⁹ Ammâ nisaptan eksik mâlin olana virmek dürüsttür. Eğerçi kesb ehli olursa dâhî. *Umdetül-Fetâvâ*'da nisâba malik olana sadaka almak revâ olmaz. Çünkü sadaka almaya revâ olmaya. Câize-i sultan câize-i sultan¹²⁰ dâhî almak dâhî revâ olmaya. Ânınçün ki ol dâhî sadaka olmak şüphesi var denmiş. Ve *Kenz*'de denmiş ki: "**velâ yes'elü men lehü güt-ü yevmin**" ya'nî bir günlük yiyeceği olana sual ve nedâlik¹²¹ revâ değil. Ve *Bustân-ı Ebulleys*'de denmiş ki eğer dilemedin nesne virseler red etmeye ki ol nesne anun rızkıdır. Ki Allah Teâlâ ona rûzî¹²² kıldı. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) buyurmuştur ki, "**Men a'tâ şey'en min ğayri mes'eletin fe'l-ye'hez. Fe innemâ huve rizkun razekallâhu teâlâ.**"¹²³ Ve gine *Bustân*'da denmiş ki, sultanun bahşişini kabul etmek bizim katımızda iki vecih üzerinedür. Eğer sultan mâlinin ekseri rüşvetten ve salgundan olacak olursa sultanın atâsını kabul edecek değildir,¹²⁴ meğer yakînen bile. Ki ol verdiği helal maldan ola. Ve ammâ sultan mâlinin ekseri ticaretten ya mirastan hâsıl olmuş ise

111 "var. *İmâm Ebû Hanîfe* ile *İmâm Muhammed* katında. *İmâm Ebû Yüsuf* ile *İmâm Şâfi* dürüst değil demişler, zekâta kıyas edip." ilavesi var. 3050, 226a, 9-10.

112 "tesaddekü" ilavesi var. 3050, 226a, 11.

113 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed el-Küfî (v. 235), *Kitâbu'l-musannef fil-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, Riyad, 1409, II, 401; Zeylâi, *Nasbu'r-râye*, II, 398.

114 "Huzhâ" ilavesi var. 3050, 226a, 13.

115 Hadiste çok fazla istinşah hatası vardır. Burada kastedilen, Buhârî ve Müslim'de geçen şu hadis olabilir: "أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تَأْخُذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ" Buhârî, Zekât 1, no: 1314; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (v. 261), *Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrut, ts, İman 27.

116 Yahudi ve Hıristiyanlara.

117 "*Menâfi*'de" şeklinde yazılmış. 4948, 274, 13.

118 Kaynaklarda bu hadis, "لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِعَرِيضٍ" şeklinde geçmektedir. Bkz. Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes (v. 179), *el-Muvattâ'*, I-II, Mısır, ts, II, 293, no: 535; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî (v. 275), *Sünenu Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrut, 1409/1988, Zekât 23, no: 1634.

119 3050'de bu mesele başlığı yok.

120 3050'de bu tekrar yok.

121 Dilencilik ve aşırma.

122 Rızık, azık; nasip, kusmet.

123 Aynı anlamda benzer lâfızlarla bkz. Mâlik, *Muvatta*, II, 997, no: 1812; Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd (v. 204), *Müsned*, Beyrut, ts, I, 325, no: 2478.

124 3050'de "kabul itmek reva değildir" şeklinde.

Sayfa başı 198b-196b; (3050, 226b, 10)

ki alâ vechi'ş-şer'î denmiş ki bunun gibi mâldan sultanın atâsını kabul etmek revâ olur. Mâdemki yakinen bilmeye, verdiği nesne haramdan ya şüpheliden idi ki. Ammâ yine deki bu vecheden dâhî kabul etmemekdür. *Nâfia*'da eydur *Hasan Basrî*'den rivayet olundu ki, on bin dirhem gümüşe gücü yetene zekât virmek dürüsttür. Sordular ki ne vechiledür ki bir Müslüman'ın on bin dirhemlik evi ya'nî ya kumaşı ola. Çünkü hâcet-i asliyesine meşgul ola hemen yok gibidir. Pes bunun gibi kimseye zekât virmek ve kalan vâcib olan sadakalardan virmek caizdür. Ve *Usul-i Husâmî Haşiyesi*'nde denmiş ki sadaka-i fitrın nefsi vücûbinun sebebi ganî olan Müslüman'ın üzerine yazılmışdur ki meûneti üzerine vilâyeti dâhî ola ol Müslüman'un. Ammâ sadaka-i fitrın edâsı vâcib olmağın sebebi hitabdur. Ya'nî Hazreti Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) kavlidir ki buyurdu: **“Eddû an külli hurrin ve abdin sağırin ev kebirin nisfe sâ'in min büddin ev sâ'an min temrin sâ'an min şe'îyrin.”**¹²⁵ Vâcib olmasının şartı Müslüman olmakdur ve azâde olmakdur ve hâcet-i asliyesinden ziyâde nisaplardan bir nesneye malik olmakdur. Edâsı vâcib olmasının şartı bu zikrolunan vasıflarla muttasıf iken ya'nî Müslüman, azâde (ve) mâlik-i nisâba fâriğ ya'nî hâcet-i asliyeden ziyâde iken oruç bayramının subhuna yetişmekdür. Ammâ edâ etmesi dürüst olmasının şartı niyetdür. Ya'nî fitre verirken ya mâlinden ayırdığı vakit üzerine vâcib olanı edâ etmekle Allah Teâlâ'yı hoşnut kılmağa kast etmekdür. Ammâ sadaka-i fitrın rüknü fitreyi temlik etmekdür. Bir fakîre ki Müslüman ola ve Resûlün dedesi Hâşim'in oğullarından dâhî olmaya ve anların azâdelilerinden dâhî olmaya ve üzerine nafakası vâcib olanlardan dâhî olmaya. Ammâ sadaka-i fitrın hükmü boynundan vâcib sâkit olmakdur dünyada ve sevap hâsıl olmakdur ahrette, Hak Teâlâ'nın fazl u keremi ile. Ve *Müttetek*'te denmiş ki her nesne ki oruç bayramında işlemesi müstehâb ola kurban bayramında dâhî müstehâbdur. Gusûl etmek gibi eyü kokululardan isti'mâl itmek gibi ve libasların eyicesini giymek gibi ve hõrendesi¹²⁶ üzerine nafakayı ziyade itmek gibi. Ve *Kenz*'de ve *Kâfiye*'de eydür, her nesne oruç bayramında zikrolundu kurban bayramının hükmü dâhî hemen õyledür. İllâ bu kadar var ki oruç bayramında musallâ yolunda¹²⁷ inil inil etmek sünnetdür. Kurban bayramında katî etmek sünnetdür, ittifâkî. Ve yine ancılâyın eğer oruç bayramında bir hâdise olsa ki

Sayfa başı 199a-197a; (3050, 227a, 16)

halkı namaz kılmaktan men' itse yârındası kılmak dürüstdür ancak âmma kurban bayramında üçüncü günde kılmak dürüstdür. Gine ancılâyın oruç bayramında hatîb hutbede fitre ahkâmını beyan itmek sünnetdür. Ve kurban bayramında kurban hükümlerini ve tekbir-i teşrik ahvâlini beyân itmek sünnetdür. Ve bir dâhî budur ki oruç bayramında salâya (musallaya) çıkmazdan öndin ta'amlanmak

125 “أَدُّوا عَنِ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ صَغِيرٍ أَوْ كَبِيرٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بُرٍّ، أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ” Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 406.

126 Hõrende; horanta, birinin beslediği kimse, boğaz.

127 “tekbiri” ilavesi var. 3050, 227a, 15.

müstehabdur. Ve kurban bayramında namazdan fâriğ olunca imsak müstehabdur. İş bu hadise bina idüb ki Resûl-i Ekrem (s.a.s.) buyurmuştur ki: ¹²⁸ "...**yevme'n-nahri ilâ en yusalliye salâte'l-ıydi fe ke'nemâ abedellahe teâlâ sittine elfe senetin.**"¹²⁹ Ya'nî her kişi ki kurban bayramı günü oruç tuta, imâm namazdan fâriğ olunca Allah teâlâ ana altmış bin yıl ibadet sevabını vire. Ammâ bilmek gerek ki burada savmdan murad oruç tutmak değildir. Belki imsak itmekdür. Niteki(m) *Fahru'l-İslâm Ali Pezdevi Usûl-i Fıkıh*'ta götürmüş ki kurban bayramının evvelinde savm niyetine imsak itmek meşru değildir. Belki imsak bu mâni'dendür ki ta'âmının evveli kurbandan ola. Zira haberde gelmişdür ki Resûl-i Ekrem (s.a.s.) **"Ennâsü edyâfullahi fi hâzihi'l-yevm."**¹³⁰ Konuğa mekruhtur ki konukluk ta'âmından önürdü gayri ta'âma meşgul ola konukluk ta'âmı ki kurbandur. Ve bu ecildendür¹³¹ ki köy halkına ırte namazı yeri ağarduğnilâyın kurban dürüst oldu. Anların hakkında imsak sünnet olmadı. Ve gene ancılâyın çünkü oruç bayramında kurban yok musallâya çıkmazdan önürdü ta'âmlanmak müstehabdur.

Sonuç

Kemalettin İsmail Bey, ilmi ve kültürel faaliyetlere çok önem veren bir hanedanın mensubudur. Âdeta genetiğine işlenmiş olan bu ilim sevgisi, onu çok önemli bir faaliyetin içine sürüklemiş görünmektedir. Onu, milletinin dünyevi mamuriyetini düşünmenin yanında uhrevi necatını düşünecek kadar naif bir anlayış sahibi yapan bu kültürel arka plan, aynı zamanda onu bir eser yazmaya da sevketmiştir. Zira o, ilim dünyamıza kazandırdığı *Hulviyyât*'ında insanın öğrenmesi farz-ı ayn olan ilimlerin başında ibadet hükümlerini görmektedir. Döneminde bu alanda halkın kolayca anlayabileceği eserlerin eksikliğini hissetmiş olmalı ki, boşluğu kendisi doldurmak durumunda kalmıştır kanaatindeyiz.

İsmail Bey, eserini oluştururken çok sayıda Hanefî kaynağından yararlanmıştı. Alıntılarında kaynağın adını zikretmesi, ilmi hassasiyetine örnek olarak gösterilebilir. Diğer yandan meseleleri, çok değişik açılardan ele alıp değerlendirmesi, okuyucunun eserden azamî istifadeyi elde etmesine yönelik bir çaba olarak görünmektedir. Nitekim sonraki yıllarda *Hulviyyât*'ın birçok camide nüshalarının bulundurulması halkın ihtiyaç hissettiğinde kendi dilinde yazılmış bu esere kolayca ulaşabilmesine imkân verilmesi, İsmail Bey'in amacına büyük ölçüde ulaştığı anlamında değerlendirilebilir. Eser bu yönüyle bir başucu kitabı gibi, bir ilmihal kitabı gibi görev üstlenmiş de denebilir.

Eserin fetva mecmuaları arasında ayrı bir yeri olduğu gözlenmektedir. Sadece ibadet konularına yer veren bu kadar hacimli bir eser meydana getirmek İsmail Bey'den başka bir sultanın hayatında fazlaca rastlanan bir şey değildir. Metni-

128 "Men sâme" ilavesi var. 3050, 227b, 2.

129 Kaynağı bulunamadı.

130 Kaynağı bulunamadı.

131 Ecil; işini sonraya, geriye bırakan; geciktirilen şey.

ni verdiğimiz Fıtır Sadakası Bâbı yaklaşık 6 varaktan ibarettir. Bâbın, bu kadar kısa olmasına rağmen 30 civarında kaynaktan alıntılar yapılması, yazarının ilmi vukûfiyetini ve hassasiyetini göstermesi bakımından kayda değer bir ayrıntıdır.

Ayrıca dilinin Türkçe olması, *Hulviyyât*'ı değerli yapan başka bir yönüdür. Zira yazıldığı dönemde Türkçe kaleme alınan başka bir fetva mecmuasının olup olmadığından emin değiliz. İsmail Bey, vakıya mutabık hareket etmiş, eserini halkın anlayacağı dilde yazarak belki de günümüz yöneticilerine örnek olmuştur. Zira mevcut durumu görmüş, halkın kendi başına ulaşamayacağı bir bilgiyi onların ayağına götürmüştür. Dini bilgiyi halkla buluşturmuştur. Bu konuda İsmail Bey'i bu özelliklerde bir eser yazmaya sevk eden hissiyatın şu aşamalardan geçtiğini düşünürüz:

Halkın uhrevi necatı için ibadet bilgilerini öğrenip uygulaması farz-ı ayndır.

Halk Arapça bilmez ve herkesin Arapça kaynaklardan ibadet hükümlerini çıkaracak ilmi bilgi ve tecrübesinin olması beklenemez.

Bu durumda halkı, öğrenmesi farz-ı ayın olan ibadet bilgileriyle buluşturmak gerekir. Bunun için yapılacak çalışmada iki özellik gereklidir: İlk olarak bu çalışma halkın anlayacağı dilde olmalıdır. İkinci olarak ise kaynaklardan istinbat edilen ve son kullanıcıya hitap eden fetva türünde olmalıdır.

İşte İsmail Bey bu önermelerin gereğini yapmıştır diye düşünürüz. Halkının mevcut durumuna göre çözüm üretmesi beklenen her iyi yöneticinin yapması gereken şeyi yapmıştır. Bundan dolayıdır ki hem yaşadığı dönemde takdir görmüş, hem de vefatından sonra yöre halkı onu her zaman hayırla yâd ede gelmiştir.